

Валентина ЄФРЕМОВА
заслужений працівник культури України,
мистецтвознавець

ХУДОЖНЬО-МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА СУМЩИНИ

Завдяки історії та культурно-мистецьким надбанням, ми уявляємо себе єдиним, самобутнім українським народом у світовій спільноті.

Щоб уявити всю велич і красу Слобожанського та Поліського країв, треба перше побувати тут, прочитати про історію краю, познайомитися з численними художньо-мистецькими творами, де відображені землі Сумщини. Створені місцевими митцями витвори свідчать про надзвичайну обдарованість людей цього краю. Отож, зробимо коротких екскурс в історію.

Кілька слів про перебірне ткацтво. Ткані рушники кролевецьких майстрів давно стали візитівкою Сумщини далеко за її межами. Витокі його вбачають у творах майстрів К. Бичко, Г. та П. Лисенків, С. Середніченко, родини Оболонських, які працювали у 2-й половині XVIII ст. Кролевецький рушник є не тільки вишуканим твором музейних експозицій, а й стає учасником державних урочистостей, прикрасою адміністративних, громадських, культурно-мистецьких установ, фестивалів, святкових проектів.

Слід відзначити вишивки Лебединських, Охтирських, Липово-Долинських майстринь. Особливу привабливість мали мотиви квіткових орнаментів кінця XIX — початку XX ст. Близькі до реалістичних візерунків зображення тюльпанів, мальв, гвоздик, створюють фантастичні композиції. Потім ці мотиви перейшли на керамічний посуд, вишиванки поясів, сорочок, килимів. У Лебединському музеї зберігають вишивки тамбуром та гладдю, з використанням старовинної орнаментики, які отримали назву «старшинської».

У кінці XIX — на початку XX сторіч на Роменській землі, у містечку Глинськ виробляли гончарний посуд, пічні кахлі. Відомо, що там була створена гончарна майстерня, яка існувала до 1933 р. Розвинуте було і килимарство. Відомі зразки килимів, виконані для ко-

зацької старшини, в тематиці яких розкривалось уявлення наших предків слов'ян про всесвіт.

У XVIII ст. особливого розквіту набуло золотарське мистецтво (переважно в Глухові, Лебедині, Охтирці, Ромнах, Сумах). Історія зберегла для нас імена майстрів-золотарів 30–50-х р.: Матяш, Д. Герсанович, Я. Носович, Сисой Шалматов. Яскравим центром цього ремесла було селище Сміле, де працювали Артем Сандровський, Дмитро Зуба, Григорій Федорченко та його син Леонтій, зять Петро Бабич. Вироби смілівських майстрів можна побачити у музеях Ромнів, Києва, Петербурга, Москви.

Уславилися майстри й виробами зі шкіри, зокрема кожухами, які оздоблювали стрічками, вишивками, мерлушкою, смушками. До цього слід додати пошиття корсеток, білих свиток, спідниць, сорочок.

Кращою килимарницею початку XX ст. у Смілому була Уляна Дудчиха. Відомо, що купець Сікало скуповував по 3,5 тисячі килимів і вивозив їх на ярмарок в Ромни і навіть до Парижа. У селищі було поширене плетіння вовняних запасок, поясів, крайок. Відомі майстрині Н. Плювака, В. Сахно, І. Овсійко-Лебідь, В. Ситник, М. Кулибабка (якому передав досвід кролевецьких ткачів О. Чорнуха, який переїхав туди з Смілого). Майстриня Шейчиха згодом виїхала на Чернігівщину і стала там викладачем.

Сумщина мала чудових будівельників, які створювали неповторної краси дерев'яні храми. В одній із поїздок, відомий мистецтвознавець П. Білецький звернув увагу саме на дерев'яне храмове зодчество цього краю.

Всього на Сумщині існувало 20 монастирів, що мали майстерні іконопису, золотарства. Найбільш знані серед них Софронієвсько-Печерський (чоловічий) та Молчанський (жіночий), Глинська пустинь.

За регламентацією Закону України «Про охорону культурної спадщини» в Сумській області на обліку перебуває понад 2700 об'єктів культурної спадщини, в т. ч. археологічних — 687, історичних — 1451, монументального мистецтва — 95, архітектури та містобудування — 515, садово-паркового мистецтва — 21. Гордістю Сумщини є три пам'ятки історії та 17 археології національного значення. Унікальні археологічні комплекси знаходяться біля сіл Зелений Гай, Шпилівка Сумського району, села Журавне Охтирського району, села Басівка Роменського району.

В області діють 11 державних музеїв, серед яких Художній музей ім. Н. Онацького та Лебединський художній музей мають рід-

кісну колекцію творів українського, російського та зарубіжного мистецтва.

Сумський обласний художній музей ім. Н. Онацького існує з 1920 року. Сучасні фонди музею налічують понад 14 тисяч експонатів. Гордістю є колекція вітчизняного і зарубіжного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва XVII–XX ст. Основою музейного зібрання стала частина націоналізованої приватної колекції знаного збирача О. Гансена. Понад 11 років працював у музеї художник, невтомний дослідник, археолог, викладач, подвижник Н. Онацький. Він зазнав переслідувань з боку сталінського режиму, але завдяки йому ми маємо сучасний музей з вишуканою колекцією рідкісних творів.

Сучасна експозиція образотворчого мистецтва репрезентує мистецтво України та Росії XVIII — початку XX ст., а також країн західної Європи — Італії XVI — початку XIX ст., Голландії та Фландрії XVII–XVIII ст., Франції XVII — початку XX ст. В експозиції вітчизняного мистецтва — іконописні твори, портрети козацької старшини, «Портрет Н. Розумовської» пензля придворного живописця гетьмана К. Розумовського, уродженця Ромен — Г. Стеценка, картини мариніста І. Айвазовського, жіночі портрети І. Репіна та М. Ге, пейзажі І. Шишкіна, А. Куїнджі, О. Саврасова, І. Левітана, офорти Т. Шевченка, картини О. Богомазова, Р. Фалька, твори І. Кавалерідзе, спадщина родини Кричевських, К. Власовського, І. Прянишникова, скульптурні роботи П. Клодта, Е. Лансера та ін. Окремим розділом представлена творчість сучасних місцевих художників.

Художні музеї у Сумах та Лебедині, краєзнавчі в Глухові, Охтирці, Ромнах, Сумах, Лебедині, Путивлі, Тростянці, Бурині та численні меморіальні музеї зберігають надзвичайно яскраві, неповторні творчі доробки митців як образотворчого, так і ужиткового мистецтва. Вони є вагомю часткою культурно-мистецької спадщини нашої Батьківщини та примножують її славу.

Сумщина має чималу збірку сакрального мистецтва. Справжніми шедеврами іконопису є твори: «Благовіщення» (з Конотопського району) — у Національному художньому музеї; «Коронація Богоматері» (з Ямпільського району), Свята Варвара (з Роменського району), «Успіня богоматері» (з Шосткінського району). До середини XIX ст. відносяться: ікона Божої матері Боголюбської, ікона Преподобного Сергія Радонежського, ікона Божої матері Курська Корінна, Розп'яття Христа (мозаїка), фрескові розписи святих Матвія, Луки, Іоанна (Собор Трьох Анастасій у Глухові).

Не можна не згадати високомистецькі різьблені іконостаси. Барокова різьба органічно увійшла в оздоблення храмів і вражала своєю розкішшю, майстерністю виконання, надзвичайною пластичністю. Слід назвати різьбяра Сисоя Шалматова (уродженця Тверської губернії), життя якого було тісно пов'язане з Охтиркою, але працював він і в Ромнах, Глухові, Сумах, на Запорізькій Січі.

Із Сумщиною пов'язані життя і творчість відомих російських та українських просвітителів, письменників, музикантів, художників XVIII–XIX ст. — Г. Сковороди, П. Чайковського, А. Чехова, О. Купріна та ін. Тут неодноразово у своїх друзів бував Т. Шевченко.

Літературна творчість та надзвичайний образ Кобзаря постійно приваблюють сумських митців. Досить згадати М. Стороженка (плафон «Т. Шевченко і світ», мозаїка «Світло волі»); В. Масика (серія ліногравюр за мотивами «Кобзаря» Т. Шевченка: «Сад вишневий»; «Сім'я вечеряє коло хати»; «Реве та стогне Дніпро широкий», «Вічно живий»); М. Лисенка («Т. Шевченко»); О. Масика («Т. Г. Шевченко»); І. Гарасюка («Портрет Т. Шевченка»); М. Бондаренка (екслібриси на Шевченківську тему); А. Лютого («Шевченко і Щепкін»); Н. Кізенка («Кобзар», «Бандурист Перебендя»); І. Роженка («Т. Шевченко», «Сон») та ін.

Варто також нагадати, що перший пам'ятник славетному Кобзарю створений саме на Сумщині. Зведений він народним коштом у сповненому романтики місті Ромни. Автор його — представник українського ренесансу І. Кавалерідзе (родом був із села Новопетрівка, що на Роменщині).

Загальний високий рівень мистецького і духовного життя Сумщини позначився на творчості вихідців з цього краю. Назвемо, зокрема, художників, причетних до Академії мистецтва та архітектури: Г. Нарбут, М. Макаренко, К. Малевич, О. Богомазов, О. Маринченко, Ф. і В. Кричевські, М. Лисенко, О. Сиротенко, М. Різник, Н. Вергун, Я. Ковбаса.

З 1950-х рр. у Сумах існувало Товариство художників. Згодом осередок перетворився у художній фонд, а 1970 року, як відділення Харківської організації Співки художників України, було створене Сумське відділення, яке очолив Ю. Александрочкін, 1984 р. Сумська організація отримала самостійність. Почергово її очолювали: заслужений діяч мистецтв України В. Коростильов, В. Куц, В. Єфіменко, М. Сіробаба, О. Чередниченко. Останнім часом очолює І. Гапаченко.

У 60-ті роки заявили про себе художники-шестидесятники В. Зарецький (1925–1990), М. Стороженко, чиї твори увійшли до золотого фонду українського мистецтва. Зацікавлення викликали твори М. Жулинського, І. Проценка, О. Гладких, О. Садовського, В. Єфименка, О. Чередниченка.

Митці демонструють самотність і неповторність творчих особистостей. Справжнім мистецьким святом у столиці України стали виставки М. Стороженка, М. Наєждіна, М. Лебеда, О. Масика, М. Жулинського, Н. Полуян-Внукової, Ю. Мануйловича, В. Михайличенка, Н. Кізенка, О. Федька, В. Шкарупи, І. Цюпки; скульптора Г. Протасова; відомої фарфористки В. Сіробаби –Климко; майстра гобелену Г. Михайличенко. Живописці представили картини на історичну тематику, краєвиди Сумщини, побутовий жанр, концептуальні композиції.

З другої половини 1980-х рр. заявила про себе плеяда молодих митців, які сміливо проявили себе у сучасному просторі малярства. Поряд з авангардним та концептуальним напрямками, вони приділяють увагу вивченню витоків національної культури, фольклору. Щорічні «Осінні вернісажі», присвячені Дню художника, надали можливість показувати свою творчість майстрам з найвіддаленіших районів краю. Спілка згуртувала художників, надала поштовх до нових творчих пошуків. Твори сумчан можна побачити на головних художніх виставках України. Сучасні галереї, арт-салони залюбки влаштовують вернісажі сумських митців. Значну допомогу в цьому надають мистецький салон «Собор», громадська організація «Сумське земляцтво у місті Києві».

Проект Міжнародного пленеру до року Грузії в Україні «Міст дружби» тривав майже рік. Художні виставки відбулися в Києві, Сумах, Ромнах, Конотопі, Середино-Буді, Великій Писарівці. 13 художників із Сумщини змогли показати понад 150 своїх творів у найвіддаленіших місцях області. Такий захід вплинув на пошук творчості сільських митців, привернув увагу керівництва районів. Художники М. Лебідь, М. Нечвоглод, О. Масик, Ю. Мануйлович, І. Цюпка працюють над створенням своїх постійно діючих експозицій у місцях, де вони народились.

Влаштований «Весняний пленер-2006» відкрив для вишуканих столичних цінителів живопису такі імена, як О. Чередниченко (з Сум), С. Півторака (з Ромен), В. Борошніва, Б. Сердюка, Т. Мінаковської (з Конотопа); митців із Шостки — О. Іваненко, Л. Логвин, Т. Мельничук; художників з Путивля — А. Дашкієва та В. Белікова.

Виставка зацікавила глядачів яскравими полотнами морської та іншої тематики. Високо оцінив діяльність художників Сумщини відомий поет Б. Олійник. Постійно влаштовуються пленери, фестивалі, тематичні виставки, проводяться симпозіуми, творчі вечори.

У 60-ті рр. в Україні відбувається розквіт народних ремесел, артілей декоративно-прикладного мистецтва. Проводяться декади культури, фестивалі, огляди мистецтва, поширюється виставкова діяльність. Розквітають крелевецьке ткацтво, глиньська кераміка, вишивки майстрів з Лебедина, Охтирки, різьбярство Сум, Ромен. Виникає такий вид народної творчості, як сувенірна продукція. Україна пізнає неповторні кахлі Глинська, Краснопілля, Ворожби, Куземина, Ромен. Майже у кожному селі були талановиті майстри по розпису писанок та крашанок, кращі зразки яких зараз зберігаються в музейних колекціях.

Широковідомою була продукція місцевого фарфорового заводу (с. Волокитино, нині Сумської обл.; проіснував понад 20 років та увійшов в історію як один з найкращих в Україні). Там працювали близько 130-ти майстрів. Відомі імена Ф. Петруні, С. Андреева, А. Кочура, І. Сержанова, Г. Шебалітінова, Т. Тупиці, В. Смик. Продукція сучасного Сумського фарфорового заводу спрямована на задоволення потреб споживача. У творчій лабораторії, яку очолює В. Веретьохін (з 1965 року), поступово сформувався свій художній стиль, відомі твори художників В. Єрмоленка, В. та Л. Шевченків, О. Єрмоленко, В. Сіробаби-Клименко, Т. Дрозд, В. Шкарупи, С. Протасова.

Майстри народного мистецтва Сумщини брали участь у Всеукраїнській виставці народного малярства (Український дім, 2005): С. Кот (панорамні композиції «Настала пора жито молотити» та «Полотно прала, полотно білила») і І. Цюпка (самобутні декоративні композиції на теми народних пісень — «Садок вишневий», «Як би мені не тиночки...», «Дощик, дощик...»).

На Сумщині відродилася «кераміка-раку», що має глибоке історичне коріння. В. Шкарупа (Суми) та Г. Протасов (з Охтирки) відкрили заново цей дивовижний вид декоративно-прикладного мистецтва. Саме нашим земляком були започатковані Міжнародні симпозіуми з «кераміки-раку». Так старовинне японське ремесло виготовлення кераміки, призначеної для чайних церемоній, потрапило на Сумщину.

Художня обробка деревини — один з найдавніших промислів на Україні, зокрема на Сумщині. Відомо, що різьбярство було по-

ширене тут ще з часів Київської Русі, але нове покоління вдихнуло в старовинне мистецтво сучасне розуміння краси, розкрило нові декоративні можливості дерева. Захоплюють своїми творами різьбярі І. Білевич (Шостка), С. Скляр (Охтирка), В. Шум (с. Некрасове Глухівського району), І. Роженко (с. Вовківці Роменського району). Сумський осередок Національної спілки майстрів народного мистецтва України (НСМНМ) був створений у грудні 1991 р. з метою відродження, збереження та розвитку традиційного народного мистецтва. Активна його робота розпочалась 1993 року.

1991 р. в Сумах відкрито галерею сучасного мистецтва «АРТ / С», (засновники Г. Гідора і В. Шкарлупа). Галерея ставила за мету популяризацію творчості митців сучасного живопису, графіки, скульптури та декоративно-прикладного мистецтва. Навколо неї гуртувалася молодь, особливо представники нефігуративного живопису, авангарду, концептуальних течій.

За останні роки в області збудовано понад 40 нових культових споруд, реконструйовано десятки храмів. Засяяли куполи церкви Іверської ікони Божої Матері та Свято-Микільської в Ставропігійному монастирі Глинська пустинь, Різдва Пресвятої Богородиці в місті Білопілья та на честь ікони Божої Матері «Усіх скорботних радість» у смт Миропілля Краснопільського району, Спасо-Преображенський храм у селищі Ямпіль, велична надбрамна дзвіниця Спасо-Преображенської церкви в місті Кролевець, Вознесенська церква в місті Ромни, церкви Іоанна Богослова в смт Жовтневе Білопільського району, Успенська в селі Лікарське Сумського району, храм Почаївської ікони Божої Матері в селі Князівка Путивльського району та Пророка Ілі в Софроніївському монастирі. У Недригайлові відкрито 1992 р. Митрофанівський храм, розписи для якого виконали місцеві митці Н. Кізенко та В. Рубан.

Окрасою міста Сум є пам'ятники І. Харитоненку роботи скульптора О. Опікушина та С. Супруну роботи скульптора Я. Ражби (1947). В селі Ображаївці Шосткінського району стоїть пам'ятник І. Кожедубу роботи скульптора М. Томського (1978). У Конотопі встановлено пам'ятник генералу М. Драгомірову — учаснику російсько-турецької війни. У селі Малий Вистроп Лебединського району знаходиться пам'ятник П. Рибалку роботи скульптора П. Кеніга. Так мужні захисники рідної України увічнінені для пам'яті нащадків.

Культура Сумщини має глибокі самотутні корені. Колядки, щедрівки, веснянки, русальні, купальські пісні передавалися з роду

в рід. Живуть вони і зараз. Так само і кращі зразки декоративно-ужиткового мистецтва несуть у собі відгомін давніх часів. Сучасні народні майстри створюють чудові, сповнені глибокої духовності твори писанкарства (майстрині з Сум Т. Суркова, В. Коздровська), килимарства (І. Дудар, Р. Калмикова, В. Савицька, Е. Коноваленко, В. Мірошниченко, В. Ракоїд з Кролевеччини), різьбярства (В. Шум з Глухова, І. Боженко з Роменщини, В. Кириченко з Ямполья, С. Скляр з Охтирки, В. Северин із Шостки), гончарства (Л. Ярош, М. Згонник з Глинська, Ю. Гордієнко з Путивля, О. Ключников із Шостки). Своїми творами вони прикрашають свій побут, беруть участь у виставках, ярмарках, аукціонах, фольклорних фестивалях. Кращі зразки народного мистецтва зберігаються в музейних і приватних зібраннях.

Позитивно на розвиток місцевих художніх осередків впливали училища, студії. Неабияке значення мало спілкування з визначними митцями високого професійного рівня. Так, у Ромнах в період непу п'ять років проживав професор Петербурзької Академії мистецтв М. Михайловський. Його приватна студія дала поштовх розвитку місцевих художників, які потім розлетілись по Україні та всьому світу. У цій студії одержав першу фахову освіту видатний митець І. Курочка-Армашевський. Тут розкрився творчий дар місцевої художниці Л. Бреус, яка згадувала діяльність студії у своїх щоденниках, залишила декілька замальовок із студійних занять. Згодом Л. Бреус створила приватну художню студію в Ромнах, де одержали початкову художню освіту майже 200 учнів. Зокрема, тут навчалися живописці О. Димшиць (Київ), В. Литвиненко (Одеса), В. Зосенко та Н. Полуян-Внукова (Ромни); мистецтвознавці — В. Єфремова (Київ), М. Тамаров (Москва), викладачі образотворчого мистецтва Г. Дорофєєва, Л. Рудик, заступник директора навчально-виховного комплексу В. Петрикєєва, дизайнер Т. Оганєзова (Ромни). Професійна підготовка студійців була настільки високою, що дозволила багатьом із них вступити до вищих учбових творчих закладів України та Росії.

В останній третині ХХ — на початку ХХІ ст. заявило про себе громадське об'єднання митців «Роменська палітра» (його взяло під опіку громадське об'єднання «Роменське земляцтво»). П'ятнадцять художників постійно організовували художні виставки в Ромнах, пересувні по Сумщині, персональні в Києві. Відтак, путівку у творче життя тут отримали живописці І. Цюпка, С. Півторак, Н. Полуян-Внукова, різьбяр О. Федько, а також художник, історик мистецтва,

краєзнавець М. Семенчик, чий внесок у формування художнього фонду і краєзнавчі дослідження є дуже вагомими.

У Конотопі успішно діяла студія випускника Петербурзької Академії мистецтв О. Гофмана. Її вихованці з часом стали відомими митцями, зокрема А. Велічко, А. та В. Масики, А. Резнік, Є. Лученко, О. Сиротенко. Багато з них продовжили навчання у Дніпропетровському художньому училищі. В останні роки активно діє художньо-мистецький центр під керівництвом художника В. Борошнева. Там організують виставки дитячої творчості.

У Великій Писарівці у 50–60-х рр. минулого століття працювала художня студія під керівництвом П. Обідця, одного з найобдарованіших випускників студії М. Бончевського. Там проводили місцеві виставки, пленери. Студія дала поштовх для подальшого навчання багатьом місцевим творчо обдарованим дітям, молоді. Варто нагадати, що студія образотворчого мистецтва у Сумах, де викладав М. Бончевський (1901–1967) була справжньою кузницею для виховання художників Сумщини. До видатного викладача злітались талановита молодь з усієї Сумської області — В. Куц, М. Сіробаба, О. Єрмоленко, І. Цюпка, М. Троценко та багато інших.

Мало хто знає, що на Сумщині, у найвіддаленіших сільських місцевостях існують сучасні картинні галереї. Так у селі Перекопівці, що на Роменщині, упродовж 30 років діє приватна художня студія місцевого художника М. Троценка. На Глухівщині, у селі Сваркове, створили галерею на честь М. Лисенка. Вдячний син — О. Лисенко — подарував землякам твори свого батька.

Сотні сільських дітей мають змогу навчатися у школах мистецтв Путивля та Сум. Сотні дітей навчаються у художній студії в Конотопі (керівник В. Борошнев), Кролевці, Тростянці, с. Токарівка Сумського району. У Ромнах щорічно проводять виставки-конкурси дитячої творчості при краєзнавчому музеї. Їх влаштовує благодійник, меценат В. Зеленський. Місцеві обдаровані підлітки мають можливість показати свою творчість, навчатися в художній студії «Мистецтво» (керівник М. Кибець), студії ім. А. Бреус (керівник Г. Дорофієва), студії «Роменцвіт» (керівник А. Рудик) та ін.

У Шостці діє зразкове творче об'єднання «Витинанки» міського Центру естетичного виховання дітей та юнацтва, де молодь опановує споконвічне мистецтво. Об'єднання створене за ініціативою педагога образотворчого мистецтва С. Романцова. Роботи учнів експонують не тільки на місцевих виставках, а й у виставкових залах Києва, вони займають призові місця на фестивалях та конкурсах дитячої творчості.

У Путивлі проводять фольклорні фестивалі «Золотая кувшинка» («Золоте латаття»), які влаштовує художниця Н. Кібрик (Москва). Щорічно проводять пленери в Конотопі, керівником яких є живописець В. Борошнев, а після їх завершення — влаштовують презентації художніх творів. Значну культурно-просвітницьку роботу веде мистецький центр «Собор» у Сумах (виконавчий директор В. Чубур).

У Сумах та Ромнах відкрилися відділення Українського фонду культури, що сприяють духовному відродженню Сумщини, допомагають здійснювати програми «Пам'ять», «Відродження рідного краю», підтримувати розвиток народних промислів, збереження традицій, обрядів, сприяти розвитку туризму на Сумщині, відкриттю музеїв, художніх галерей.